Capitolul XVI

BIZANŢUL ŞI STATELE BALCANICE ÎN FAŢA OFENSIVEI OTOMANE (1355-1402)

Lunga perioadă a războaielor civile a epuizat Imperiul care n-a mai putut să se ridice prin forţe proprii astfel că, în faţa ascensiunii otomane, rezistenţa sa a fost minimă. Nici statele creştine din Balcani care traversau o perioadă de criză internă, de lupte dinastice, n-au reuşit să realizeze un front comun împotriva pericolului iminent. Aceste state erau ameninţate în egală măsură şi de tendinţele expansioniste ale Ungariei şi, atunci când aceasta s-a convins că nu-şi va putea disputa teritoriile peninsulei de la egal la egal cu statul militar otoman, era prea târziu. Ideea realizării unei cruciade creştine pornită din Apus împotriva islamului pentru ajutorarea Bizanţului, nu a fost primită cu receptivitatea din perioada cruciadelor „clasice”. Rând pe rând, statele balcanice vor cădea sub dominaţia Porţii otomane cu excepţia Ţării Româneşti, Moldovei şi Albaniei, care vor dobândi, prin victoriile obţinute pe câmpul de luptă, un statut special în raporturile cu ea.

1. Bizanţul şi Peninsula Balcanică la sfârşitul războaielor civile

După victoria sa din 1355 Ioan al V-lea Paleologul domnea peste un stat ruinat şi în totală descompunere. Era o ţară bulversată, în care coexistau mai multe focare de război civil, frământată de dispute religioase, dezmembrată de străini, expusă arbitrarului puterii otomane în continuă creştere. Incapabil de a reacţiona, Ioan al V-lea a fost constrâns să accepte capitulare după capitulare. De la urcarea pe tron el era dependent de italieni. A trebuit să cedeze insula Lesbos lui Francesco Gattilusio care l-a ajutat să-şi redobândească puterea (iulie 1355). Era la dispoziţia lui Orhan, cumnatul său, care l-a făcut vinovat de capturarea fiului său de către piraţii din Phoceea. Basileul nu a putut obţine eliberarea captivului decât în urma achitării unei mari sume ca răscumpărare şi semnând un tratat dezastruos prin care recunoştea sultanului posesiunea asupra oraşelor din Tracia, pe care acesta le cucerise. El a trebuit să lupte în interior împotriva lui Matei Cantacuzino care purta titlul de împărat şi îşi păstra ca posesiune Adrianopolul şi regiunea învecinată. După un an de război, Matei a renunţat la titlul de împărat şi s-a retras în Moreea, alături de fratele său, despotul Manuel, pe care Ioan al VI-lea l-a trimis pentru restabilirea ordinii tulburate de corsarii turci şi de discordia dintre locuitori.

Alături de Ahaia latină, Moreea bizantină a devenit o provincie autonomă care a continuat să fie un teritoriu al Cantacuzinilor şi în timpul lui Ioan al V-lea. Până la căderea Imperiului această provincie a rămas supusă Bizanţului. Sub administrarea despoţilor, Moreea a devenit o veritabilă păstrătoare a

culturii greceşti iar Mistra, capitala ei, atrăgea învăţaţi şi artişti din toată lumea bizantină.
Cu toată prosperitatea acestei provincii îndepărtate de Constantinopol, autoritatea puterii imperiale nu era mai puţin precară.
Disputele profesionale au reizbucnit la urcarea pe tron a lui Ioan al V-lea. Nichifor Gregoras a fost eliberat din închisoare. Basileul era împotriva lui Grigore Palamas dar nu dorea tulburări interne astfel că a reuşit să împiedice o dispută publică pe care Gregoras a voit s-o aibă cu acesta şi numai moartea lui Gregoras a pus capăt, temporar, conflictului (1360).
Aceasta era trista situaţie a statului bizantin după revenirea lui Ioan al V-lea. Paleologul. Veneţienii îşi dădeau seama de condiţia sa disperată şi vedeau deja în Bizanţ „omul bolnav”, a cărui succesiune trebuia discutată. Dogele Veneţiei era sfătuit în această perioadă să ocupe Constantinopolul, dacă nu avea să asiste la căderea capitalei bizantine în mâna turcilor.
Un sprijin important pentru Imperiu cădea şi el căci ţarul sârb, Ştefan Duşan, care intenţionase să-şi reunească forţele cu cele ale grecilor, a murit prematur, la vârsta de 47 de ani (dec. 1355). Moartea sa a însemnat destrămarea statului sârb, compus din provincii disparate, ai căror voievozi au suportat greu administraţia sa. Profitând de moartea ţarului, ei s-au declarat independenţi.
Nici un alt stat balcanic nu era pregătit să preia hegemonia în peninsulă.
Bulgaria era slăbită de tulburările provocate de bogomili, de criza survenită prin divorţul ţarului Ioan Alexandru de Teodora şi de a doua sa căsătorie cu evreica Rebecca. El a trebuit să împartă statul între fiii proveniţi din aceste două căsătorii iar după moartea sa (1365), între aceştia a izbucnit un război civil care a permis ungurilor să ocupe Vidinul iar turcilor să intervină în disputele interne.
În sfârşit, Ungaria, sub dinastia angevină de Neapole, deşi nu făcea parte din statele balcanice, manifesta veleităţi asupra teritoriilor de aici. Stat feudal bine organizat, sub regele său Ludovic cel Mare (1342-1382), fiul lui Carol Robert de Anjou a dus o politică activă în Balcani dar el a avut un rol nefast, împiedicând prin permanentele sale ingerinţe, întărirea Ţării Româneşti şi a Moldovei, luând parte la dezmembrarea Serbiei de la care a luat Belgradul şi, mai ales, a Bulgariei de la care a obţinut Vidinul. Prin pacea de la Torino (1381), Ungaria dobândea Dalmaţia. Cruciada proclamată de ea a urmărit scopuri politice proprii nefiind interesată în apărarea statelor din această zonă de pericolul otoman.

2. Formarea statelor feudale româneşti şi rolul lor în politica balcanică

Pe teritoriile de la sud şi est de Carpaţi, întocmai ca şi în interiorul arcului carpatin, până în Câmpia Tisei, românii, popor născut din sinteza daco-romană, şi-a continuat prezenţa permanentă în spaţiul în care s-a format. Existenţa lor pe ambele maluri ale Dunării este dovedită de izvoarele bizantine şi persane iar aportul lor la crearea şi evoluţia statului vlaho-bulgar l-am amintit deja.

Pe teritoriile menţionate românii au trăit în secolele ce au armat părăsirii Daciei de către romani, organizaţi în **obşti teritoriale**, conduse de **cneji** care, mai multe la un loc, s-au constituit în **voievodate** conduse de voievozi. Zone geografice mai mici, aşezate de obicei în depresiuni şi care le-au permis supravieţuirea în vremurile tulburi ale migraţiilor barbare, s-au constituit în aşa numite „ţări” (**Terra**) distincte: Ţara Bîrsei, Ţara Făgăraşului, Ţara Maramureşului.
La descălecarea ungurilor în Pannonia (896), în Transilvania existau formaţiuni politice româneşti şi romano-slave. Sunt cele menţionate de Notarul Anonim al unuia din regii Béla ai Ungariei (**Anonymus**) şi menţionate în **Gesta Hungarorum**: ducatele (voievodatele) lui Menumorut în Crişana, al lui Gelu în Câmpia Someşului, şi Glad în Banat, unele din ele, în special cel al lui Menumort, în bune relaţii cu Bizanţul. Cucerirea lor de către unguri n-a însemnat dispariţia elementului românesc, după cum la est şi sud de Carpaţi, la Dunărea de jos, izvoarele bizantine menţionează o prezenţă românească constantă.
Priscus Panites care, în 448, a fost în solie la curtea lui Attila, a descris modul de viaţă al locuitorilor băştinaşi, de la nord de Dunăre, atestând astfel prezenta românilor aici. La fel, Paulus Orosius, care a trăit pe la sfârşitul secolului al IV-lea şi în prima jumătate a celui următor, vorbeşte în lucrarea sa **Historiarum adversum Paganos libri VII** despre Dacia ca o realitate contemporană lui.
Un cronicar armean, Moise Chorenaţi menţionează ţara **Balak,** în secolul al IX-lea, în preajma Dunării.
La sfârşitul secolului al XI-lea, Anna Comnena, în **Alexiada** vorbind despre împrejurările anului 1086, menţionează trei căpetenii politice la Dunărea de jos: Tatos, Seslav şi Satza. Georgios Kedrenos este cel ce atestă prima oară în scris, în expresie bizantină, termenul **blach**, la începutul secolului al XIII-lea. După această perioadă românii sunt menţionaţi, sub diferite forme, tot mai des de către cronicarii bizantini: Ioannes Kinnamos, Nicetas Choniates. Acesta din urmă relatează întâmplarea cu prinderea de către **blachi** a viitorului împărat Andronic I Comnenul (1183-1185) care, scăpând din închisoare, în urma unui complot împotriva împăratului, a fugit spre Galiţia. Românii, probabil cei din părţile moldovene, l-au predat împăratului de atunci, Alexios al II-lea Comnenul.
Năvălirea mongolilor în 1241 a frânat mult procesul de unificare a cnezatelor şi voievodatelor româneşti. Dacă acest proces a fost total întrerupt în Transilvania de cucerirea de către regatul ungar, în secolele XI-XIII, cnezatele şi voievodatele româneşti de aici, ca forme distincte de organizare, vor supravieţui până la veacul al XVIII-lea.
Evoluţia internă a societăţii româneşti ca şi stabilirea dominaţiei Hanatului Hoardei de Aur asupra teritoriilor dintre Nistru şi Carpaţi, dintre Carpaţi, Dunăre şi Marea Neagră, au favorizat constituirea sau reconstituirea primelor formaţiuni care sunt menţionate în 1247 în **Diploma cavalerilor ioaniţi**: în dreapta Oltului, voievodatul lui Litovoi, cnezatele lui Farcaş şi Ioan, în stânga Oltului, pe Argeş, „**ţara lui Seneslau, voievodul Românilor**” iar pe teritoriul Moldovei sunt amintiţi „locuitorii vadurilor”

(**brodnicii**) şi **bolohovenii**, aceştia din urmă păstrând în numele lor originea românească (**voloh** – român, în limba slavă).
O unificare a încercat-o la sud de Carpaţi, Litovoi, prin 1272, dar încercarea sa n-a reuşit. La începutul secolului al XIII-lea, o nouă tentativă a lui Basarab, fiul lui Tihomir, a fost încununată de succes şi, pe la 1324, noul stat exista sub suzeranitatea nominală ungară. Stingerea dinastiei arpadiene (1301) şi perioada de interregn ce a urmat a dat posibilitatea tânărului stat românesc să se întărească. Atunci când dinastia angevină prin Carol Robert de Anjou a încercat să-şi impună suzeranitatea, Basarab I, a provocat o gravă înfrângere regelui Ungariei în bătălia de la Posada (1330). Ea a consfinţit independenţa noului stat românesc.
La est de Carpaţi, dominaţia hanatului tătaro-mongol a fost mai puternică iar incursiunile acestuia în Transilvania, destul de frecvente. Pentru a preîntâmpina aceste acţiuni, urmaşul lui Carol Robert, Ludovic, a întemeiat pe teritoriul viitoarei Moldove o **marcă**, un stat militar, care să protejeze Ungaria şi să anihileze loviturile năvălitorilor. În fruntea sa a fost pus voievodul român Dragoş, din Maramureş, cu reşedinţa noii înjghebări statale la Baia. Numirea unui voievod român în fruntea acestui stat indică, fără dubii, existenţa unei populaţii româneşti aici. Ceva mai târziu, pe la 1359, o răscoală a românilor maramureşeni împotriva tendinţelor de imixtiune a regelui Ungariei, a determinat pe voievodul Bogdan să treacă Carpaţii, să alunge pe urmaşii lui Dragoş şi să se proclame voievod. O încercare a lui Ludovic de Anjou de a-l readuce pe Bogdan sub suzeranitatea coroanei ungare, a avut acelaşi rezultat ca şi cel al bătăliei de la Posada. S-a constituit astfel, statul independent al Moldovei.
Cele două state româneşti n-au întârziat să se afirme în viaţa politică a Peninsulei Balcanice. Deşi, timidă, ele trebuind să facă faţă şi tendinţelor de expansiune teritorială a Ungariei şi incursiunilor tătare, prezenţa lor se va face tot mai mult simţită şi înspre sud.
Nicolae Alexandru (1352-1364), fiul şi urmaşul lui Basarab, a avut legături strânse cu bulgarii şi sârbii iar faţă de Ungaria a păstrat o atitudine demnă. El a întemeiat Mitropolia Ţării Româneşti, având în frunte pe Iachint, mitropolitul de Vicina – oraş azi dispărut, pe malul dobrogean al Dunării – mitropolit care se afla la curtea sa. Iachint a devenit astfel primul mitropolit „**a toată Ungrovlahia**” (1359). Nicolae Alexandru a fost, în acelaşi timp, primul domn român ctitor la sfântul Munte (mănăstirea Cutlumuş). Căsătorit de două ori, a doua oară cu o catolică, doamna Clara, a avut doi fii, pe Vladislav şi pe Radu, care au ajuns domni ai Ţării Româneşti şi trei fiice: pe Ana, soţia ţarului bulgar Straşimir, pe Anca, soţia ţarului sârb Ştefan Uroş şi pe Elisabeta, al cărei soţ a fost Ladislau de Oppeln, palatinul Ungariei, adică al unui demnitar ce era al doilea în ierarhia statului, după rege. Elisabeta a murit şi a fost înmormântată la Oradea, în catedrala din cetate, înainte de anul 1375.
Urmaşul lui Nicolae Alexandru, Vladislav I sau Vlaicu Vodă, a participat la luptele împotriva turcilor, alături de unguri şi bulgari, în luptele pentru cetatea Vidin. El a întemeiat în 1370 o nouă episcopie, pe cea a Severinului şi, în timpul său, călugărul athonit Nicodim, venit din Serbia, a zidit primele mănăstiri muntene, Vodiţa şi Tismana iar apoi Prislop, în Transilvania.

Urmaşii lui Bogdan în Moldova, au consolidat dinastia Muşatinilor şi, fiind mai departe de frământările din peninsulă, au putut să-şi îndrepte eforturile spre întărirea statului şi spre realizarea unor raporturi acceptabile cu Polonia. Printre primii muşatini se detaşează Petru I (1374-1391) şi Roman I (1391-1394). Sub acesta din urmă, Moldova a atins hotarul firesc spre sud: ţărmul mării. În timpul lui a izbucnit un conflict între Biserica moldoveană şi Patriarhia din Constantinopol. Roman I a voit să impună ca mitropolit pe Iosif, episcopul de Cetatea Albă, care fusese sfinţit ca mitropolit la Halici, în Polonia. Patriarhul, supărat că s-a trecut peste el, n-a vrut să-l recunoască şi a trimis pe grecul Ieremia. Acesta nefiind acceptat nici de domn şi nici de ţară, patriarhul a aruncat anatema asupra locuitorilor, episcopilor şi asupra domnitorului. Conflictul s-a aplanat abia la începutul domniei lui Alexandru cel Bun.
Atât Roman I cât şi urmaşul său, Ştefan (1394-1399), au trebuit să facă faţă permanentei presiuni a celor două mari puteri vecine, Ungaria şi Polonia, care voiau să-şi impună suzeranitatea asupra Moldovei.

3. Ioan al V-lea şi eşecul cruciadelor antiotomane (1355-1389)

Neputând conta nici pe sârbi şi nici pe bulgari, Ioan al V-lea a reluat proiectul de cruciadă cu forţele Apusului. Pentru aceasta însă a trebuit să se renunţe la schismă iar iniţiativa era aşteptată din partea Constantinopolului care urma să beneficieze de ajutoare.
Basileul dorea unirea cu ardoarea transmisă lui de Ana de Savoia. Într-un chrysobul, din 15 decembrie 1355, el a jurat ca, personal, să rămână fidel Sf. Scaun şi a propus stabilirea la Constantinopol a unui legat permanent cu autoritatea de a numi demnitari ecleziastici. Unul din fiii săi urma să fie trimis ca ostatic la Avignon (sediul scaunului papal, din 1309), dar papa, în schimb, trebuia să organizeze o cruciadă al cărui conducător urma să fie basileul. Acestea au fost propunerile pe care Ioan al V-lea le-a trimis lui Inocenţiu al VI-lea. Niciodată, nici un alt basileu, n-a făcut asemenea concesii Romei şi nu a oferit garanţii atât de serioase pentru realizarea ei. Papa nu a avut însă încredere în posibilitate de realizare a unui astfel de plan şi el a eşuat.
Un nou apel a fost adresat papei Urban al V-lea, atunci când acesta a iniţiat o cruciadă spre Locurile Sfinte (1365). Un rol important revenea, în cadrul ei, regelui Ludovic al Ungariei şi, de aceea, Ioan al V-lea nu a ezitat să meargă în capitala Ungariei, la Buda. Pentru a-l umilii, la întoarcere, ţarul bulgar de la Sofia, Ioan Şişman, i-a barat drumul şi a trebuit să aştepte la Vidin limpezirea situaţiei. Acest incident a făcut să eşueze cruciada generală. Papa a rămas cu speranţa apropierii dintre cele două Biserici dar, la Constantinopol, părerile a rămas împărţite cu privire la mijloacele de rezistenţă în faţa turcilor. Basileul şi curtea sa nu vedeau altă speranţă de salvare decât cruciada. Patriarhul Filotei şi clerul ortodox, dimpotrivă, punea această speranţă într-o ligă a tuturor statelor ortodoxe împotriva turcilor.
Dând curs angajamentelor luate, în aprilie 1369, Ioan al V-lea, a plecat spre Roma unde a fost fixată întâlnirea cu papa Urban al V-lea, şi, la 21

octombrie, basileul a depus jurământul personal de credinţă în faţa papei, în piaţa Sf. Petru din Roma.
Această abjurare a sa era totală. Ea se referea, mai ales la problemele care divizau cele două Biserici, dogme, rit, disciplină. Ioan V. merse până la a renega liturghia religiei naţionale a supuşilor săi. El devenea, pur şi simplu, un latin. Dar actul basileului era strict personal şi nu angaja cu nimic Biserica greacă. În plus, el nu a avut nici un rezultat practic şi nu a determinat pornirea cruciadei, potrivit promisiunilor papei. Aceasta a îndemnat pe toţi credincioşii să-l ajute pe „noul Constantin şi a autorizat pe Ioan al V-lea să angajeze cetele de cavaleri rătăcitori ce băteau drumurile Italiei. Dar regele Ungariei rămânea nepăsător faţă de soarta Bizanţului şi, singură, Veneţia mai conta ca o certitudine în ajutorarea Constantinopolului. Republica şi-a schimbat total atitudinea, devenind cea mai activă susţinătoare a ideii de cruciadă, menită să salveze Bizanţul.
Pentru a realiza o înţelegere cu Veneţia trebuiau aplanate o serie de dificultăţi (reînoirea armistiţiilor, stabilirea modalităţilor de achitare a sumei de treizeci şi cinci de mii de ducaţi cu care basileu era dator Veneţiei, şi altele).
Sosit la Veneţia, Ioan al V-lea a promis cedarea insulei Tenedos dar cerea în schimb restituirea bijuteriilor coroanei, furnizarea unor nave de transport şi un avans de douăzeci şi cinci de mii de ducaţi. În aprilie 1371, Ioan al V-lea s-a întors la Constantinopol.
În timpul absenţei basileului, patriarhul Filotei, pentru a contracara concesiile suveranului, a iniţiat o cruciadă a statelor ortodoxe, acţionând pentru unitatea creştină în Rusia, în Serbia unde a obţinut reunirea Bisericii sârbeşti cu Patriarhia ecumenică, în Ţara Românească, unde a a combătut cu succes tendinţele catolice.
Strădaniile lui Filotei au fost zădărnicite însă de tulburările interne din statele respective şi de lipsa unităţii de acţiune. Principii bulgari ai lui Ioan Alexandru au continuat să se certe, atrăgând de partea lor pe turci. La Vidin era ţar Ioan Straşimir (1360-1396). Ţarul de la Sofia, Ioan Şişman (1371-1393), se declară vasal al sultanului Murad şi, cu trupe turceşti, alungă pe unguri din Vidin permiţând astfel otomanilor să-şi facă prima apariţie la Dunăre (1370).
De această situaţie s-au alarmat sârbii. Doi fraţi de origine dalmată, Uglieşa şi Vucaşin, deveniţi independenţi după moartea lui Ştefan Duşan, au alcătuit o armată compusă din sârbi, români şi unguri şi au invadat teritoriile otomane. Au fost însă zdrobiţi de forţe turceşti inferioare numeric (sept. 1371) iar grecii nu numai că nu i-au susţinut pe sârbi ci au profitat de pe urma înfrângerii lor ocupând Serrhes. O alianţă a lui Şişman cu sârbii a fost înfrântă şi ea. Consecinţele au fost dezastroase pentru Bulgaria: ea înceta să mai existe ca stat independent iar cucerirea Serbiei, Murad a încheiat-o în câteva luni (1372). Succesiv au fost ocupate şi colonizate oraşele din Macedonia sârbească, bisericile au fost transformate în moschei iar pământurile împărţite sub formă de **zeameturi** şi **timaruri** nobilimii militare turce şi reprezentanţilor religiei islamice.
Murad a lăsat în fruntea stătuleţelor ca vasali pe membrii dinastiei sârbeşti care-şi împărţiseră imperiul lui Duşan. Fiul lui Vucaşin, Marco Kralevici, eroul

legendelor sârbeşti, şi-a păstrat titlul de **kral** (rege), dar a trebuit să-şi trimită trupele pentru a lupta alături de otomani în bătăliile purtate de aceştia.
Speranţele patriarhului Filotei au fost, astfel, spulberate, la fel ca şi ale papei Grigore al IX-lea (1370-1378), succesorul lui Urban al V-lea. Ioan al V-lea, deznădăjduit, a încheiat un tratat cu Murad, devenind vasalul acestuia (iulie 1374). Încercarea lui Ioan al V-lea de a-l numi ca succesor pe fiul său, Manuel, a determinat pe Andronic să organizeze un complot, apoi o răscoală ce a avut ca rezultat alungarea lui Ioan al V-lea şi Manuel.
Domnia dezastruoasă a lui Andronic a durat mai bine de trei ani (1376-1379). Ioan al V-lea şi Manuel, eliberaţi din închisoare de către veneţieni, au reintrat în Constantinopol la 1 iulie 1379. Cu o mare viclenie, Murad a fost cel ce a alimentat neînţelegerile din sânul familiei basileului, profitând de efectele ei morale.
Murad şi-a continuat ofensiva în Balcani vizând Tesalonicul şi Macedonia, unde se afla Manuel. A urmat valea râului Vardar (1380), cu oraşele Monastir şi Prilep, apoi Ohrida. În 1385 turcii au ajuns la hotarele Albaniei, divizată în clanuri războinice. Otomanii au înfrânt pe principii reuniţi în faţa pericolului iminent şi au ocupat Croia şi Scutari. După un asediu de patru ani (1383-1387), cel de-al doilea oraş ca importanţă din Imperiu, Tesalonicul, a căzut în mâna otomanilor.
Între timp, Murad, cu un remarcabil simţ strategic, a ocupat principalele noduri rutiere ale peninsulei, care îi puteau oferi acces la Marea Adriatică, la Marea Egee sau la Dunăre. În 1386 a fost cucerită câmpia şi oraşul Sofia de la bulgari iar în anul următor, oraşul Niş de la sârbi.
Statul otoman era în culmea puterii sale şi părea că nu va mai întâlni rezistenţă între creştini. Dar, între timp, cneazul Lazăr, succesor la tronul sârb al lui Ştefan Duşan şi care a fost nevoit să accepte suzeranitatea otomană, a pregătit o ridicare de proporţii împotriva jugului otoman, cu ajutorul regelui Bosniei, Tvîrtko. Murad a trimis o expediţie împotriva Bosniei (1388) dar o armată foarte puternică, de sârbi şi bosnieci, a barat drumul invadatorilor la Placinik, pe valea râului Topliţa. Cea mai mare parte a armatei otomane a fost masacrată şi, în cursul unor alte victorii dobândite de aliaţi la Rudnik şi Bileci (27 august), s-a declanşat o revoltă în toată peninsula. Conducătorul albanezilor, Gheorghe Castriotul, toţi principii sârbi şi bulgari, au denunţat tratatul lor cu Murad. Coaliţiei sârbo-bulgare i s-a alăturat şi domnul Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrân (1386-1418).
Murad a răspuns provocării la luptă abia în 1389, a invadat Serbia, însoţit de mai mulţi principi sârbi vasali. Bătălia s-a dat la Câmpia Mierlei (**Kossovopolje**) şi, la început, a înclinat în favoarea creştinilor. Dar Baiazid, unul din fiii lui Murad, a restabilit situaţia pe câmpul de luptă. Un nobil sârb, Miloş Obilici, a ajuns până în preajma lui Murad şi l-a ucis. Ciocnirea, foarte încrâncenată, s-a încheiat fără să încline balanţa în favoarea uneia sau alteia din părţi. Dar Vuk Brancovici a trădat, părăsind câmpul de bătălie cu cei douăsprezece mii de oameni ai săi. Acest incident a asigurat victoria totală a otomanilor (15 iunie 1389).
Peninsula Balcanică era subjugată în întregime. Singurul teritoriul care mai rămânea necotropit, în afară de ceea ce mai rămăsese din Imperiul bizantin

şi din Albania, era Ţara Românească pe tronul căreia se afla un domn pe cât de viteaz pe atât de înţelept: Mircea, rămas în istorie sub numele de Mircea cel Bătrân.

4. Bizanţul şi încheierea procesului de constituire a Imperiului otoman (1389-1402)

La moartea sa, Murad a lăsat elementele unui Imperiu în formare, care cuprindea mai mulţi principi vasali decât teritorii anexate. Forţa sa o constituia armata admirabil organizată, cu un nou rol acordat infanteriei şi la care se adăugau oştile vasalilor, ceea ce îi dădea caracterul multietnic pe care îl aveau şi armatele bizantine. Acestui Imperiu în formare, Baiazid voia să-i dea un caracter definitiv şi întinderea pe care a avut-o odinioară Imperiul bizantin. Statul lui Murad era aproape în întregime european. Baiazid revendica moştenirea Bizanţului în întregimea sa, adăugându-şi stăpânirea totală a Asiei Mici şi a Peninsulei Balcanice. De la începuturile domniei sale, el şi-a propus trei ţeluri: să reducă la calitatea de vasali sau să-i înlăture pe principii creştini care au mai rămas independenţi, să supună pe emirii turci din Asia Mică încă puternici şi să încoroneze această operă prin ocuparea Constantinopolului care să devină capitala unui mare Imperiu musulman.

Faţă de Paleologi, Baiazid a urmărit subordonarea lor totală, a-i umili paralizându-le orice iniţiativă şi de a se amesteca în luptele dintre ei. El a pretins lui Ioan al V-lea să plătească tribut şi să trimită pe Manuel cu o sută de cavaleri pentru a lua parte la operaţiunile armatei otomane.

În 1390, Baiazid a favorizat răsturnarea de la tron a lui Ioan al V-lea Paleologul de către nepotul său, Ioan al VII-lea, fiul lui Andronic al IV-lea dar, după câteva luni, Manuel şi-a restabilit tatăl la putere. La sfârşitul aceluiaşi an, turcii au cucerit ultimul oraş bizantin din Asia Mică, Philadelphia, obligându-i pe Ioan al V-lea şi pe Manuel să contribuie la asedierea propriului lor oraş.

În februarie 1391, Ioan al V-lea a murit lăsând ca urmaş pe Manuel. Baiazid a blocat Constantinopolul timp de şase luni şi a atacat Moreea guvernată de Teodor Paleologul, fratele lui Manuel. A impus basileului condiţii umilitoare: mărirea tributului, colonie musulmană şi moschee cu minaret şi muezin la Constantinopol, garnizoană turcă în Galata.

În timpul blocadei Constantinopolului, Baiazid i-a trimis un mesaj lui Manuel al II-lea în care, foarte deschis, el îl povăţuia pe basileu: „*Dacă vrei să-mi îndeplineşti poruncile, închide porţile oraşului şi domneşte în interior căci tot ceea ce este în exterior este al meu*”. Era, de fapt, cruda realitate în faţa căreia era pus suveranul bizantin.

În Asia Mică, Baiazid a avut de luptat cu emiri deosebit de puternici, cum era Marele Caraman Alaedin, ginerele lui Murad care dispunea şi de o flotă foarte bine echipată. Nedispunând de aşa ceva, Baiazid a atacat pe emirii provinciilor maritime, pe uscat, a ocupat emiratele maritime de Sarukhan şi Menteşe, şi-a creat o flotă şi a început atacarea insulelor din Arhipelag. Ultimul rămas a fost emirul de Caramania, Alaedin care, învins la Kutayeh, a fost strangulat din dispoziţia lui Baiazid (1391). Emirul de Kastamuni a fugit

la mongoli şi otomanii au atins ţărmurile de sud ale Mării Negre, ocupând porturile Samsun şi Sinope.
Campaniile din Asia nu l-au împiedicat pe Baiazid să continue politica de cuceriri dusă de Murad. El a respectat, la început, independenţa Bosniei, în timpul regelui Tvartko, stăpân al Croaţiei şi Dalmaţiei şi care dispunea de o flotă aproape egală cu cea a Veneţiei. Dar, după moartea acestuia, în 1391, Baiazid a ocupat aproape toate posesiunile sale, succesorul său pomenindu-se, dintr-o dată, singur în faţa turcilor.
Participând cu un corp de oaste la bătălia de la Câmpia Mierlei, Mircea cel Bătrân, a atras asupra sa mânia lui Baiazid. După câteva atacuri ale unor corpuri de oaste respinse de români, Baiazid supranumit Îldîrîm (Fulgerul) a trecut Dunărea şi bătălia a avut loc la Rovine (1394 sau 1395), sultanul fiind învins iniţial dar domnul Ţării Româneşti a fost silit să se retragă în Transilvania, trădat de proprii săi boieri.
Ungaria, prin noul său rege, Sigismund de Luxemburg (1387-1437), a voit să continue politica de impunere a suzeranităţii ungare asupra popoarelor creştine din Balcani şi, mai ales, asupra Bulgariei. Încercarea sa de a ajuta pe bulgari s-a încheiat cu un dezastru, în iulie 1393 fiind cucerit Târnovo, după un asediu de trei luni. Patriarhul bulgar şi locuitorii au fost mutaţi în Anatolia, toate oraşele ocupate de garnizoane otomane iar statutul de autonomie acordat ţării de către Murad, abrogat.
În faţa situaţiei disperate a Constantinopolului, supus unei blocade încă din 1392, creştinătatea occidentală s-a pus în mişcare. Veneţia însăşi se temea de o alianţă turco-bizantină îndreptată împotriva intereselor sale. Dar iniţiativa cruciadei a fost luată de Sigismund de Luxemburg, ambasadele trimise de el în acest scop la curtea regelui Carol al VI-lea, la ducele de Lancaster, la Veneţia, fiind primite cu cele mai mari onoruri.
Cruciada a pornit pe uscat, cavalerii concentrându-se la Buda, de unde au coborât pe Dunăre, pe care au trecut-o pe malul drept în aval de Porţile de Fier. Bătălia s-a dat la Nicopole, la 25 septembrie 1396 şi la ea a participat şi Mircea cel Bătrân. Cruciaţii au suferit o grea înfrângere, fiind prima ocazie când s-au înfruntat două armate organizate total diferit, două mentalităţi opuse – armata otomană disciplinată iar armata cavalerilor apuseni pătrunsă şi ea de anarhia ce caracteriza lumea feudală apuseană.
În anul următor, ca represalii, Baiazid a pustiit Grecia continentală, a pătruns în Peloponez unde a înfrânt pe Teodor I Paleologul, obligându-l la plata unui tribut.
Otomanii vizau Constantinopolul şi, de aceea, Manuel Paleologul s-a decise să meargă în Occident pentru a cere ajutor. După o escală în Moreea, în mai 1399 a sosit la Veneţia, apoi, atingând Padova şi Milano a mers în Franţa. Şi-a făcut intrarea solemnă în Paris, la 3 iunie 1400. Carol al VI-lea i-a promis o mie două sute de oameni, sub comanda generalului Boucicaut şi plata unui ajutor anual. Şi-a continuat drumul în Anglia unde a avut întrevederi cu Henric al IV-lea, apoi, în primăvara lui 1403, a ajuns din nou la Constantinopol. Rezultatele au fost slabe, Manuel neprimind decât promisiuni. Se dovedea odată în plus că Bizanţul nu mai putea conta decât pe sine. Orice iniţiativă apuseană nu era decât o diversiune care putea

întârzia dar nu putea înlătura pericolul care plana asupra Constantinopolului.
Dar, în momentul în care tânăra putere otomană părea ajunsă într-un stadiu în care nimeni nu mai putea să i se opună, a fost suficientă o singură bătălie pentru a răsturna totul.
Principala forţă a statului otoman a fost întotdeauna în Europa iar cuceririle cele mai recente ale lui Baiazid în Asia Mică au rămas superficiale. Cea mai mare parte a emirilor s-au refugiat la Timur Lenk, noul cuceritor al Asiei. Diplomaţia lui Baiazid, concentrată asupra problemelor europene, se pare că a neglijat puterea uriaşă care s-a format timp de 30 de ani în inima Asiei. Sultanul turc a fost luat pe neaşteptate şi, în loc să se înţeleagă cu adversarul, l-a atras asupra sa. De origine foarte modestă, fiul unui mic nobil din Transoxiana, Timur Lenk („cel Şchiop"), sau Tamerlan, cum era cunoscut în lumea contemporană a Occidentului, a dus o viaţă de aventurier în Iran, apoi şi-a constituit o hoardă începând cuceririle. Ajungând rege al Transoxianei, el şi-a creat un stat teocratic înlocuind obiceiurile mongole cu legea musulmană, apoi, sub pretextul războiului sfânt împotriva păgânilor a început cucerirea prin jaf a Asiei Mici.
Spre deosebire de Gingis-han, Timur Lenk nu avea nici un plan de ansamblu. Nu a încercat să-şi organizeze cuceririle, abandonând o ţară după ce a cucerit-o reluând de mai multe ori atacul asupra aceloraşi teritorii. Profitând de tulburările interne din statele mongole, le-a cucerit pe rând (1378-1399). În martie 1401, Timur Lenk nu mai avea în faţă decât un singur stat puternic: Imperiul otoman al lui Baiazid. În luna iunie 1402, după victoria asupra mamelucilor din Siria, a invadat Asia Mică.
Bătălia decisivă s-a dat la Angora (Ankara), la nord-est de acest oraş, la Tsibukabad, la 20 iulie. Ea a fost lungă şi îndârjită, Baiazid a fost înfrânt, a căzut în mâinile învingătorilor, închis într-o cuşcă şi purtat prin întregul Imperiu. A murit ceva mai târziu (martie 1403).
Într-o singură zi, Imperiul otoman s-a prăbuşit. Folosindu-se de victoria sa, Timur Lank a cucerit uşor toate oraşele din Asia Mică şi a ocupat Smyrna de la cavalerii de Rhodos. Emirii turci, deposedaţi de Baiazid, au fost repuşi în fruntea statelor pe care le deţinuseră iar teritoriul otoman a fost restrâns la Bithinia şi o parte a Frigiei.
Statele creştine n-au aşteptat victoria de la Ankara pentru a se supune. Împăratul de Trapezunt, Manuel al III-lea, a fost salvat prin alianţa încheiată dar a trebuit să dea galere şi trupe care au luat parte la bătălia de la Ankara, alături de tătari. La Constantinopol, Ioan al VIII-lea, a acceptat aceleaşi obligaţiuni (15 mai 1402) şi după bătălie, a transferat lui Timur Lank tributul pe care îl plătise până atunci lui Baiazid. Rămâne încă nelucidată participarea lui Mircea cel Bătrân la bătălia de la Ankara.
Prin celebra victorie, una din cele mai de răsunet din istoria Evului Mediu, Timur Lank a salvat, fără să vrea, creştinătatea de ofensiva otomană şi a asigurat Bizanţului o supravieţuire de încă o jumătate de secol.

B I B L I O G R A F I E

C. Marinescu, **Înfiinţarea mitropoliilor în Ţara Românească şi în Moldova**, în **Acad.Rom., Mem. Sect.Ist.**, seria III, tom II, 1924;

A.A.Vasiliev, **Histoire de l'Empire byzantin**, tome II (1081-1453), Paris, 1932;

I.I.Nistor, **Temeiurile romano-bizantine ale începuturilor organizaţiei noastre de stat**, în An.Acad.Rom., Mem. Sect.Ist**.,** seria III, tom XXV, 1942-1943;

M. Ducas., **Istoria turco-bizantină**, **1341-1462**, Bucureşti, 1958;

Pr.prof.dr. M.Şesan, **Teologia ortodoxă în sec.al XIV-lea**, în M.B., 1967, nr.1-3;

Ch.Diehl, **Histoire de l'Empire byzantin**, Paris, 1969;

R.Constantinescu, **Note privind istoria Bisericii române în secolele XIII-XIV**, în Studii şi Materiale de Istorie Medie, 1973, vol. VI;

A.Decei, **Istoria Imperiului otoman până la 1656**, Bucureşti, 1978;

A. Rădulescu, **Les Roumains au bas Banube durant les VIIe-XIIe siècles**, în Revue roumaine d'histoire, 1981, nr.4;

S.Brezeanu, **Les Roumains et „le silence des sources" dans le „millenaire obscur"**, în Revue Roumaine d'histoire, 1982, nr. 3-4;

N.Iorga, **Studii asupra Evului Mediu românesc**, Bucureşti, 1984;

Gh.I.Brătianu, **Marea Neagră**, II, Bucureşti, 1988;

L.Borcea, I.Ţepelea, **Menumorut**, Bucureşti, 1988;

B.G.Spiridonakis, **Grecs, Occidentaux et Turcs de 1054 à 1453: quatre siècles d'histoire, de relations internationales**Thessaloniki, 1990.

Capitolul XVII

PRĂBUŞIREA IMPERIULUI BIZANTIN

1. Criza otomană şi prelungirea agoniei Bizanţului (1402-1421)

La mijlocul anul 1402 puterea otomană era distrusă, izbucnind războiul între fiii lui Baiazid. Vasalii europeni ai turcilor s-au răsculat, emirii turci din Asia Mică au fost repuşi în fruntea statelor lor, Bizanţul a început să revendice teritoriile care i-a fost smulse. În acelaşi timp, rivalităţile dintre statele creştine, politica lor nefericită faţă de pretendenţii la tronul otoman, au permis turcilor ca în decurs de două decenii să se refacă şi să-şi reia politica de cuceriri. Niciodată condiţiile nu au fost atât de favorabile unei cruciade dar, pericolul odată trecut, nimeni nu s-a mai gândit la ea. Starea de anarhie din Occident, războaiele din Anglia, războiul husit din Cehia, luptele dintre statele italiene au făcut imposibilă o cruciadă de amploare.
În Orient, Bizanţul nu mai era decât un nume, teritoriile pe care le-a redobândit fiind împrăştiate, el a ajuns la rangul unei puteri de mâna a doua. Veneţia şi Ungaria, singurele care ar fi putut să determine o ridicare, duceau o politică îngustă, fără o deschidere generală, cu interese strict proprii.
După ce au traversat o perioadă de criză, otomanii, folosindu-se de contradicţiile dintre creştini, au reluat marşul lor distrugând ceea ce a mai rămas din Imperiul bizantin. La scurtă vreme după moartea lui Baiazid (martie 1403), fiecare din fiii săi se instală pe un teritoriu: Isa la Brusa, Mahomed la Amasis, Soliman în Europa. Acesta din urmă a semnat un tratat cu o ligă formată din regentul Ioan al VII-lea Paleologul, despotul sârb Ştefan Lazarovici, Veneţia, Genova şi cavalerii din Rhodos, prin care sultanul a acordat dreptul de negoţ liber, grecilor şi latinilor din Imperiu. Turcii restituiau Bizanţului Tesalonicul, peninsula Chalcidică cu Sf. Munte şi o serie de insule din Arhipelag, renunţând şi la obligaţia de vasalitate şi tribut a basileului.
Dar fiii lui Baiazid n-au reuşit să se înţeleagă între ei. Mahomed a alungat pe Isa din Brusa (1404) dar a fost şi el alungat de către Soliman, neliniştit de succesele fratelui său. Astfel, au rămas doi concurenţi: Mahomed şi Soliman. A apărut însă şi un al treilea: Musa, eliberat din detenţia în care fusese cu tatăl său. Luând atitudine împotriva lui Soliman, Musa a trecut în Europa pe la Sinope şi Caffa, pe ţărmul românesc, încheind un tratat cu Mircea cel Bătrân (iulie 1409). Cu ajutoare din partea voievodului român, Musa a intrat în Bulgaria alungând trupele fidele lui Soliman şi cucerind reşedinţa acestuia, Adrianopolul (13 februarie 1410). Un an mai târziu, Soliman a fost bătut şi ucis iar Musa a rămas singur stăpân pe Adrianopol şi pe provinciile europene.
Existau, de acum, două state otomane: unul în Europa, celălalt în Asia Mică. Unitatea Imperiului a fost ruptă şi nu mai rămânea decât la latitudinea ţărilor creştine să determine continuarea acestei divizări. Între Musa şi Manuel Paleologul conflictul era deschis, basileu atrăgând pe Mahomed în lupta împotriva lui Musa care încerca să cucerească Constantinopolul. Se oferea

astfel straniul spectacol al unui sultan turc apărând capitala Bizanţului, împotriva propriului său frate. Musa a fost învins şi ucis la 5 iulie 1413.
Singurul rămas în viaţă din cei şase fii ai lui Baiazid, Mahomed, a ajuns sultan. Cu ajutorul lui Manuel Paleologul şi a altor suverani creştini din Balcani, el a reuşit să refacă unitatea otomană. În scurtă vreme, cu sprijinul cavalerilor ospitalieri din Rhodos şi a genovezilor, şi-a impus autoritatea asupra Asiei Mici.
Datorită ajutorului pe care Manuel l-a oferit lui Mahomed, basileul a avut posibilitatea de a-şi reorganiza forţele şi de a beneficia de un răgaz pentru a-şi consolida domnia.
În faţa reconstituirii unităţii otomane, politica puterilor creştine din răsăritul Europei a fost ambiguă. Războiul dintre Veneţia şi Ungaria a făcut imposibilă orice regrupare de forţe împotriva turcilor, situaţie care s-a prelungit, cu unele armistiţii, până în 1437.
Totuşi, Veneţia, temându-se de poziţiile sale în Mediterana, a constituit o ligă compusă din Manuel al II-lea Paleologul, Mircea cel Bătrân şi principele de Caramania. Ea a susţinut pe un pretendent, Mustafa, care afirma că este fiul lui Baiazid şi care s-a adăpostit la curtea lui Mircea cel Bătrân. În toamna lui 1415, Mohamed I a echipat flotă de o sută douăsprezece nave şi bătălia s-a dat în mai 1416 lângă peninsula Gallipoli, încheindu-se cu distrugerea flotei otomane. Acest rezultat a permis Veneţiei negocierea unui tratat avantajos cu Mohamed şi ieşirea ei din liga antiotomană, lăsând statele creştine singure în faţa sultanului.
Mustafa, refugiat în Ţara Românească, n-a fost susţinut serios decât de Mircea şi Manuel al II-lea. Drumurile sale la Constantinopol apoi la Tesalonic, pentru a câştiga de partea sa pe emirii turci, au fost zadarnice. Războiul a izbucnit între Manuel şi Mahomed încheindu-se cu eliberarea din luptă a lui Mustafa (toamna 1416). Tratatul semnat între Manuel şi sultan prevedea internarea lui Mustafa în insula Lemnos. Despre Mircea cel Bătrân nu s-a prevăzut nimic, astfel că basileu l-a lăsat pe voievodul român la discreţia sultanului. Acesta l-a silit să semneze un tratat care îl obliga pe Mircea să-i cedeze Dobrogea, l-a silit să plătească tribut mărit şi să accepte construirea pe teritoriul românesc a unor fortificaţii turceşti, aşa-numitele **raiale**, care să controleze circulaţia pe Dunăre (1417).
Cu tot acest incident trecător, Mahomed a continuat să-l menajeze pe Manuel şi, în 1420, cei doi suverani au avut o întrevedere cordială la Skutari. Sultanul a murit în anul următor, în cursul unui accident de vânătoare, la 42 de ani. În acest moment situaţia lui Manuel era încă bună datorită prieteniei reale a lui Mahomed faţă de el. Cu venirea la tron a lui Murad al II-lea (1421-1451), fiul lui Mahomed, situaţia lui Manuel Paleologul şi a Bizanţului s-a schimbat total.

2. Ultimele încercări de rezistenţă (1421-1448)

Cu toate că Murad al II-lea a fost ajutat de oameni politici şi de generali de primă mână, statul său era departe de a fi puterea dominantă în Orient şi el căuta încă să prelungească pacea, dar greşelile şi discordia dintre statele creştine nu au întârziat să-i permită să recâştige poziţiile pierdute. În patru ani (1421-1425), Bizanţul a pierdut toate avantajele pe care le-a obţinut în timpul

crizei otomane ajungând din nou la dispoziţia turcilor iar existenţa sa fiind din nou ameninţată. Manuel a făcut greşeala să sprijine pe Mustafa împotriva lui Murad iar după ce sultanul şi-a lichidat fratele, în iunie 1422, a început asediul Constantinopolului. El s-a încheiat printr-un inexplicabil eşec, la 24 august, eşec ce se datora, între altele, şi insuficienţei forţelor otomane dar şi eroismului cu care locuitorii, bărbaţi şi femei, sub conducerea noului basileu, Ioan al VIII-lea Paleologul, au organizat rezistenţa.
Turcii au pătruns în Moreea dar nu au reuşit să cucerească Mistra, apoi au atacat Tesalonicul. Guvernatorul oraşului, despotul Andronic, fiul lui Mihail Paleologul, pentru a-l salva, l-a vândut Veneţiei (iulie 1423). În Ţara Românească, certurile izbucnite între urmaşii lui Mircea cel Bătrân, mort în 1418, au oferit turcilor ocazia să pătrundă prima oară în Transilvania (1421) şi în Moldova, unde au atacat Cetatea Albă.
În Asia Mică, Murad a reuşit să-şi elimine principalul adversar, pe Djunaid, şi astfel, aici doar Caramania a rămas principat puternic. În faţa acestui Imperiu refăcut, Paleologii, abandonaţi de aliaţii lor, au semnat un tratat prin care se obligau să plătească sultanului un tribut de trisute de mii de aspri anual şi să-i cedeze principalele porturi de la Marea Neagră (febr. 1424). În anul următor Manuel a murit, la vârsta de 77 de ani.
Stabilindu-şi capitala la Adrianopol, după 1423, Murad a intervenit în toate regiunile Peninsulei Balcanice dar în loc să anexeze teritoriile, precum făcuse Baiazid, el a lăsat invinşilor pe suveranii lor naţionali, supunându-i la tribut şi obligaţii militare. În martie 1430 a cucerit Tesalonicul. Bisericile de aici au fost transformate în moschei iar oraşul, repopulat cu musulmani. Efectul produs în Europa a fost considerabil. În acelaşi timp, Murad a intervenit victorios în Serbia, al cărui despot, Gheorghe Brancovici, nepot şi succesor al lui Ştefan Lazarovici, ar fi trebuit să se recunoască vasal al său şi să renunţe la suzeranitatea ungară (1428). La fel sultanul şi-a impus suzeranitatea în Epir şi Acarnania iar după 1437 şi asupra provinciilor sudice ale Ungariei. În 12 ani (1425-1437) Murad a reuşit să-şi constituie un Imperiu continental mai întins şi mai solid decât cel al lui Baiazid, reuşind să umilească şi Veneţia, marea putere maritimă a Orientului.
Constantinopolul, care a ieşit din obiectivul imediat al intenţiilor otomane, a trebuit să fie martorul unui nou război între Veneţia şi Genova (1433). Pentru consolidarea situaţiei capitalei, Ioan al VIII-lea (1425-1488) şi fratele său, Constantin, s-au gândit să încerce obţinerea unui ajutor occidental prin realizarea unei uniuni religioase. Această uniune a fost grăbită de ocuparea Tesalonicului de către turci dar, datorită tergiversărilor, rezultate din protocolul complicat, a diferenţelor de vederi, ea s-a amânat mult. Prima ambasadă a lui Ioan al VIII-lea la papa n-a revenit la Constantinopol decât după doi ani (1434). Discuţiile au continuat până în 1437. În cursul acestor negocieri complicate, chestiunea religioasă, care era cea mai importantă, a fost lăsată pe ultimul plan dar, paralel cu activitatea cancelariilor şi a numeroşilor teologi de ambele părţi, au fost studiate condiţiile în care unirea ar fi fost posibilă.
Sinodul ecumenic şi-a început lucrările la Ferrara, în ianuarie 1438 şi în martie a sosit Ioan al VIII-lea cu suita sa. Spre marea decepţie a acestuia, care voia să organizeze imediat cruciada antiotomană, suveranii occidentali nu au venit. Singur Filip cel Bun, ducele de Burgundia, a trimis o solie care a sosit însă la

Ferrara abia în decembrie 1438. Izbucnind ciuma în oraş, papa a transferat Sinodul la Florenţa (ianuarie 1439). Discuţiile s-au prelungit foarte mult şi neînţelegerile mari s-au manifestat numai cu privire la autoritatea universală a papei pe care împăratul nu voia s-o admită. S-a ajuns, în cele din urmă, şi în acest domeniu la o înţelegere, prin acceptarea unei formulări vagi: i se recunoştea papei puterea supremă, cu excepţia drepturilor şi privilegiilor asupra Bisericii orientale. Ceremonia solemnă a avut loc la 6 iulie 1439, în catedrala Santa Maria dei Fiori.

Reîntors la Constantinopol, Ioan al VIII-lea a întâmpinat o asemenea rezistenţă din partea clerului şi a poporului încât a renunţat pentru moment la proclamarea solemnă a unirii, la Sf. Sofia.

Dispute aprige erau şi între Paleologi cu privire la stăpânirea unor teritorii şi la succesiunea lui Ioan al VIII-lea. Cruciada apuseană întârzia şi ea astfel , între 1438 şi 1442, Murad a putut să-şi continue ofensiva împotriva statelor creştine invadând Transilvania (1438), luând Serbiei cetatea Semendria (Smaderevo), în august 1439. Nu a putut însă cuceri Belgradul nici după două asedii succesive, în 1440 şi 1441. În iarna lui 1441 spre 1442, turcii au invadat din nou Transilvania incendiind Sibiul şi pregătindu-se să pătrundă în Câmpia ungară, pe valea Mureşului. Au întâmpinat însă rezistenţa neaşteptată a lui Iancu de Hunedoara, proaspătul voievod al Transilvaniei. În 1442 el i-a alungat pe turci nu numai din Ardeal ci şi din Ţara Românească (bătălia de pe Ialomiţa).

Vestea victoriei lui Iancu a grăbit cruciada occidentală iar Ibrahim, principele de Caramania, s-a răsculat determinându-l pe Murad să înceapă o campanie militară în Anatolia, în vara lui 1443. În toamna aceluiaşi an şi în iarna lui 1444, Iancu a organizat „campania cea lungă” în sudul Dunării, eliberând Serbia şi producând grele înfrângeri forţelor otomane.

În cele din urmă cruciada a pornit sub conducerea regelui Ungariei, Vladislav. Acesta a trecut Dunărea la Nicopole, un prim obiectiv fiind portul Varna unde armata trebuia, şi era strict necesar acest lucru, să întâlnească flota creştină şi să se îmbarce pentru Constantinopol. Învingând pe principele de Caramania, Murad s-a întoars în Europa şi, la 10 noiembrie 1444 cele două armate erau faţă în faţa. Lipsa de disciplină a creştinilor şi divizarea comandei a dus la victoria categorică a sultanului. Însuşi regele Ungariei a căzut în luptă.

În noiembrie 1446, Murad a invadat Moreea pustiind-o şi obligând pe despoţi la plata unui tribut greu. O ultimă cruciadă a fost încercată în 1448 dar ea a avut un caracter restrâns. Iancu de Hunedoara şi albanezul Gheorghe Castriotul (Skenderbeg) au fost singurii participanţi iar Alfons de Aragon, singurul protector. Chiar dacă ea nu a putut salva Constantinopolul, a avut ca efect oprirea înaintării turcilor spre Occident. Înfrângerea cruciaţilor la Câmpia Mierlei, pe locul marii bătălii din 1389, a grăbit moartea lui Ioan al VIII-lea. Totuşi, Iancu a reuşit să bareze calea otomanilor spre Europa centrală iar Skanderbeg, drumul acestora spre Adriatica.

3. Biserica bizantină în ultimul deceniu de existenţă a Imperiului

După sinodul de la Ferrara-Florenţa societatea bizantină a cunoscut o puternică criză internă. Ea se datora în bună parte divizării păturii conducătoare dar şi a credincioşilor în două tabere ireconciliabile: adepţii unirii cu Biserica latină şi adversarii acestei uniri. Întorşi acasă, unioniştii s-au găsit în faţa unei opoziţii înverşunate. În frunte ei s-a aflat vestitul teolog Marcu Eugenicul mitropolit de Efes până la 23 ianuarie 1444, când a survenit moartea sa şi când, la recomandarea mitropolitului aflat pe patul de moarte, locul său a fost luat de Gheorghios Scholarios. Personalitatea acestuia din urmă domină întreaga viaţă bisericească din ultimul deceniu de existenţă al Imperiului.
Gheorghios Kurteses Scholarios s-a născut la Constantinopol în 1405, ca fiu a unor părinţi cu stare. Din tinereţe a primit o educaţie deosebită, avându-l ca profesor pe Marcu Eugenicul, influenţa sa asupra tânărului învăţăcel fiind hotărâtoare. Prin 1435 era un important personaj în conducerea statului bizantin fiind „primul secretar imperial" şi profesor de teologie la Palatul imperial. A participat la sinodul de la Ferrara-Florenţa în calitate de sfătuitor al împăratului Ioan al VIII-lea şi cu toate că, laic fiind n-a participat direct la lucrări, a contribuit substanţial la discutarea unor probleme controversate scriind discursurile unor înalte feţe bisericeşti.
Scholarios a făcut parte din rândul celor ce au părăsit Florenţa înainte de încheierea lucrărilor sinodului pentru a nu fi nevoit să semneze actul de unire. Pentru acest gest el a fost îndepărtat din toate funcţiile pe care le avea la Palatul imperial. Moartea împăratului Ioan al VIII-lea şi venirea la tron a lui Constantin al XI-lea Dragases nu a adus nici o schimbare în atitudinea curţii faţă de el. S-a retras la mănăstirea Pantocrator apoi la Charsianit unde, la împlinirea vârstei de 30 de ani a fost tuns în monahism luând numele de **Ghenadios**.
Momentul morţii lui Marcu Eugenicul a marcat, se pare, o radicalizare a activităţii antiunioniştilor din Bizanţ. Din 1444, Ghenadios Scholarios a devenit „*conducătorul adunării ortodocşilor*", investit de Marcu Eugenicul pe patul de moarte. Această „*adunare*" a fost deosebit de activă, redactând chiar o scrisoare adresată papei în care se propunea reluarea discuţiilor într-un sinod ecumenic mai cuprinzător. Se argumenta că la Florenţa reprezentarea Bisericii latine n-a fost canonică deoarece, în paralel, ea îşi desfăşura un conciliu propriu la Basel. De asemenea, mai mulţi patriarhi şi mitropoliţi orientali n-au recunoscut valabilitatea semnăturilor puse pe actul unirii de către trimişii lor. Papa n-a dat nici un răspuns acestei scrisori continuându-şi presiunile asupra împăratului în vederea declarării oficiale a unirii şi la Constantinopol.
Pentru a grăbi acest act, în octombrie 1452, papa a trimis în capitala Imperiului bizantin pe Isidor, grec de origine, fost mitropolit de Kiev. El a venit cu un ajutor militar de două sute de oameni care trebuiau să constituie un argument în ceea ce priveşte intenţiile papei. Dar chiar şi aceşti soldaţi erau angajaţi pe banii lui Isidor şi nu pe cei oferiţi de pontiful roman. Această misiune a determinat o contrareacţie a antiunioniştilor care se temeau ca, pe scaunul vacant al Patriarhiei, să nu fie numit acest trimis al papei. În noiembrie 1452, Ghenadios Scholarios s-a adresat tuturor locuitorilor din Constantinopol printr-un **Manifest împotriva unirii cu latinii.**

Istoricul contemporan Ducas afirmă că în această perioadă s-ar fi rostit chiar o afurisenie împotriva sinodului de la Florenţa, probabil de către această comunitate a ortodocşilor. În noiembrie 1452 „*adunarea ortodocşilor*” a alcătuit un **Raport contra sinodului din Florenţa**, adresat împăratului Constantin al XI-lea şi care a fost semnat, între alţii, şi de către mitropolitul Damian al Moldovei, care a participat la sinodul cu pricina şi a semnat actul de unire cu latinii.
În ciuda acestei atitudini categorice a marii majorităţi a clerului bizantin, la 12 decembrie 1452, unirea a fost proclamată în catedra Sf. Sofia. De acum tulburările manifestate în dispute dogmatice s-au mutat în biserici, între slujitorii altarului, afectând grav relaţiile cu credincioşii. Aceştia din urmă au devenit şi mai intransigenţi, ei fiind cei ce dădeau, din acest moment orientarea credinţei, în funcţie de încrederea pe care o acordau unuia sau altuia dintre păstorii lor sufleteşti.
Tot Ducas menţionează că, din ziua în care biserica Sf. Sofia a fost locul în care s-a proclamat unirea „*locuitorii Constantinopolului … se fereau de aceasta ca de o sinagogă a iudeilor şi nu era întrânsa nici aducerea de jertfă, nici ardere de tot, nici tămâie … Şi biserica o considerau ca altar păgân şi jertfa ca fiind adusă lui Apolon*”.

4. Căderea (1448-1453)

Ioan al VIII-lea Paleologul a murit la 31 octombrie 1448, la vârsta de 65 de ani, după o domnie de mai bine de douăzeci şi trei de ani, perioadă în care a luptat cu curaj pentru salvarea Bizanţului dar a fost depăşit de evenimente şi a lăsat succesorului său o situaţie tragică. Discordia dintre fraţii săi, izbucnită încă în timpul vieţii basileului, prevesteau iminenţa unui război civil după moartea sa. Dar, acest război a fost evitat deoarece Ioan al VIII-lea şi-a desemnat ca succesor pe cel mai în vârstă dintre fraţii săi, pe Constantin Dragases, care a fost încoronat la 6 ianuarie 1449 în catedrala de la Mistra, iar la 12 martie şi-a făcut intrarea în Constantinopol. Toma şi Demetrios, ceilalţi doi fraţi, despoţi de Moreea, nu au încetat cu certurile şi războaiele între ei, apelând, fiecare, la ajutorul otomanilor.
La urcarea pe tron a lui Constantin al XI-lea, situaţia Constantinopolului era disperată. Ideea de cruciadă apuseană era ratată şi numai Iancu de Hunedoara şi Skanderbeg mai luptau, dar ajutorul lor nu putea să fie unul direct. Cu excepţia Albaniei, Murad a pus stăpânire pe toate punctele cheie ale Peninsulei Balcanice de la sud de Dunăre.
În 1451, sultanul Murad s-a stins din viaţă, la Adrianopol. Mahmed al II-lea Fatih („Cuceritorul”) care a domnit treizeci de ani, 1451-1481, urmaşul lui Murad era foarte ambiţios şi, cu toate că avea numai 21 de ani, dispunea de o bogată experienţă de război, fiind hotărât să ocupe Constantinopolul . Acţiunea a început printr-o abilă ofensivă diplomatică, menită să izoleze complet Bizanţul de eventualii săi aliaţi. Apoi, pe ţărmul european al Bosforului, în cel mai strâmt loc al trecătorii, Mahmed al II-lea a pus să se construiască fortificaţia de la Rumeli-Hissar, prevăzută cu o artilerie puternică, în stare să oprească complet navigaţia în zonă. Lucrarea a fost terminată în

câteva luni (martie-august 1452), în mijlocul entuziasmului general al turcilor. La începutul lui septembrie, ienicerii au masacrat ţăranii din suburbii care au vrut să-şi strângă recolta. Constantin a închis porţile oraşului şi a trimis o notă plină de demnitate sultanului care a răspuns printr-o declaraţie de război.
La 10 noiembrie, nave veneţiene încărcate cu grâu, venind din Marea Neagră, au fost scufundate în faţa fortăreţei Rumeli-Hissar. Blocada oraşului era completă.
Abandonat de toate statele din Occident şi de toţi aliaţii, Constantin se afla în faţa celei mai puternice forţe militare a Europei din secolul al XV-lea. Asupra apărătorilor oraşului, turcii aveau superioritatea efectivelor, a unităţii, a disciplinei, a armamentului, a tacticii. Metoda lor de luptă era deja cea a timpurilor moderne.
Până în ultimul moment Constantin al XI-lea a încercat să obţină ajutoare occidentale şi asediul începuse deja când ambasadorii săi mai străbăteau Europa. Veneţia a hotărît să trimită nave şi trupe dar la 15 mai 1453, cu câteva zile înainte de căderea Constantinopolului, senatul mai delibera încă. Papa Nicolae al V-lea a hotărît şi el să trimită o flotă în capitala Imperiului dar s-a mărginit numai la exprimarea intenţiei.
Constantinopolul a fost, deci, constrâns să apeleze la propriile sale resurse şi la unele trupe auxiliare particulare pe care basileul le-a putut determina să ajute la apărare. Aşa au fost cei două sute de soldaţi trimişi la Leonard de Chios şi cardinalul Isidor (noiembrie 1452) sau galerele veneţiene care au adus pe legaţii papali la Constantinopol (decembrie). În ianuarie 1453 a sosit un ajutor compus din două nave şi şapte sute de soldaţi în frunte cu un om de renume, genovezul Giovanni Giustiniani. Împăratul i-a făcut cea mai călduroasă primire şi l-a însărcinat cu apărarea oraşului.
În loc de armata şi flota de război de care ar fi fost nevoie pentru a apăra un zid atât de lung precum cel al Constantinopolului, basileul nu dispunea decât de trupe slabe şi dispersate, al căror curaj nu putea completa inferioritatea lor numerică. Cronicarul Georgios Sphrantzes, încredinţat de Constantin să facă o evaluare a luptătorilor, aprecia la patru mii nouă sute şaptezeci şi trei de mii numărul lor, inclusiv călugării şi voluntarii, la care se adăugau între două mii şi tri mii de străini. Armamentul acestor trupe era insuficient. Cea mai mare parte a grecilor lupta cu arme albe iar artileria era mediocră. Apărarea navală dispunea de şapte-opt vase de război. Muniţiile erau de proastă calitate şi distribuite cu zgârcenie. Resursele financiare lipseau aproape complet. Cererea de bani se lovea de refuzul locuitorilor şi împăratul trebui să bată monedă din odoarele bisericeşti pentru a-şi putea plăti trupele.
Între această mână de curajoşi şi masa asediatorilor disproporţia era uriaşă. Sultanul a mobilizat toate contingentele pe care le puteau oferi vasalii săi, musulmani sau creştini, între care şi un corp de cavaleri trimişi de Gheorghe Brancovici. Estimarea acestor forţe variază de la cronicar la cronicar şi pare exagerată. Între cei o sută şaizecide mii sau două sute de mii de oameni care formau tabăra turcă, puteau fi circa şaizeci de mii de luptători, între care multe trupe de strânsură. Restul era format din imami şi dervi şi susţineau moralul trupei şi negustori atraşi de speranţa unei prăzi bogate. Corpurile de elită erau formate din contingente din Anatolia şi, mai ales, din zece mii de ieniceri, infanterie ce nu avea egal, recent reorganizată de Mahmed al II-lea,

remarcabilă mai ales prin fanatismul ei religios, spiritul de trupă, disciplina, ordinea impecabilă, mobilitatea şi uşurinţa în manevrare.
Un loc important în armata otomană îl avea artileria. Niciodată până atunci n-a fost folosită în asemenea măsură. Ceea ce era absolut nou era calibrul deosebit, greutatea pieselor de artilerie, multe din ele fiind turnate chiar la faţa locului, acolo unde erau să fie folosite, la fel şi ghiulele, mai ales din piatră, aveau dimensiuni apreciabile. G. Sphrantzes a numărat paisprezece baterii compuse din câte patru tunuri fiecare. Cel mai vestit a fost tunul uriaş, fabricat la Adrianopol de către meşterul ungur Urban (sau Orban), transfug din Constantinopol, trecut în serviciul sultanului. Diametrul ţevii acestei piese colosale măsura 99 cm şi lansa ghiulele cu o circumferinţă de 1,86m. Au trebuit două luni ca să fie transportat de la Adrianopol cu un atelaj de şaizeci de boi.
În sfârşit, Mehmed al II-lea dispunea de flota cea mai importantă pe care marina otomană a avut-o vreodată. Alături de cincisprezece galere înarmate, suficiente pentru a zdrobi flota creştină, acţionau şi alte nave, plasate dispersat. Ele erau comandate de generalul Baltoglu, un renegat bulgar.
Împresurarea oraşului a avut loc între 2 şi 6 aprilie. Constantin al XI-lea şi-a plasat forţele pe ziduri. Giovanni Giustiniani cu patru sute de cavaleri era postat la poarta Sf. Roman – Topkapi, cea mai expusă atacurilor turceşti. După un bombardament prealabil, la 18 aprilie, Mehmed al II-lea a apreciat ca suficiente numărul breşelor în zid şi a ordonat un atac dar apărătorii i-au respins folosind focul grecesc împotriva lor.
Apoi războiul s-a mutat pe mare. Otomanii şi-au propus şi au atacat intrarea în Cornul de Aur forţând lanţurile ce închideau intrarea, dar au fost respinşi (19 aprilie). Hotărât să intre în golf, Mehmed al II-lea a transportat, în cursul unei nopţi, pe uscat, navele în Cornul de Aur, trăgându-se până în vârful dealului Pera pentru a le lansa apoi de acolo în port şi a prinde din spate flota creştină care păzea lanţurile.
Această operaţiune a fost executată cu o promptitudine extraordinară în noaptea de 22 spre 23 aprilie: şaptezeci de de vase între 17 şi 20m lungime a fost transportate pe o distanţă de mai bine de un km, la patruzeci şi unu de metri altitudine, apoi lansate în Cornul de Aur.
Efectul moral al operaţiunii asupra apărătorilor a fost uriaş. În plus, o parte a lor a trebuit să fie dislocată şi de-a lungul zidurilor maritime ale Cornului de Aur. Stratagema cu transportarea navelor pe uscat nu a reuşit deoarece odată ajunse în golf ele au rămas aici imobilizate, fără a mai putea fi folosite în cursul asediului.
În timpul luptelor navale, bombardarea zidurilor terestre a continuat şi rezistenţa asediatorilor a slăbit. Certurile însoţite de bătăi între veneţieni şi genovezi divizau tabăra. Nu exista înţelegere nici între greci şi latini.
Două asalturi comandate de sultan, la 7 şi 12 mai, au fost încă respinse de asediaţii care aveau în frunte pe împărat. La 21 mai, turcii au încercat o forţare a lanţurilor de la Cornul de Aur dar fără nici un rezultat. Au fost zădărnicite paisprezece tentative de minare a zidurilor, dintre care patru între 21 şi 25 mai.
La 26 mai, după un consiliu de război ale cărui deliberări au fost lungi şi unde fiecare comandant de oaste a putut să-şi expună punctul de vedere, Mehmed

al II-lea a decis atacul general. A doua zi a inspectat trupele, a încredinţat fiecărui comandant postul său, a promis soldaţilor că toate comorile Constantinopolului le vor aparţine şi că el nu-şi rezerva decât zidurile. A dispus ca asaltul zidurilor să se facă în valuri succesive, astfel încât el să fie neîntrerupt şi susţinut mereu de forţe proaspete.
Ziua de 28 mai a fost deosebit de emoţionantă pentru asediaţi. Constantin al XI-lea a dispus să se ţină slujbe religioase solemne, icoanele cele mai vestite au fost duse pe ziduri. Basileul a mers apoi la Sf. Sofia, a retras proclamaţia de unire religioasă şi, după suveran, toţi demnitarii, potrivit credinţei lor, au primit Sfânta Euharistie, s-au îmbrăţişat şi s-au întors pe metereze. În urma lor au încuiat porţile care dădeau spre oraş pentru a împiedica orice tentativă de fugă.
Asaltul final a început în noaptea de 28 spre 29 mai, aproximativ la ora 1,30. El s-a dat pe toate cele trei laturi ale triunghiului care forma oraşul dar intens n-a fost decât pe latura zidului terestru, între Tekfur-Serai şi poarta Sf. Roman.
Primele două valuri au fost respinse. Disperat, Mahmed al II-lea a ordonat folosirea rezervelor. Se făcea ziuă când, epuizaţi, ienicerii, scoţând strigăte asurzitoare, s-au aruncat asupra spărturilor. Giustiniani a primit o rană în piept şi s-a retras. Lupta a continuat şi asediaţii opuneau încă rezistenţă când au văzut steagul sultanului fluturând deasupra oraşului. Apărătorii porţii Sf. Roman cu împăratul în frunte, au continuat să se bată dar, atacaţi şi din spate, ei au fost copleşiţi . A început o luptă corp la corp, în care împăratul a fost rănit mortal.
Turcii au intrat în Constantinopol masacrând pe toţi locuitorii pe care i-au întâlnit, apoi au trecut la jefuirea sistematică a caselor, palatelor, mănăstirilor. Mehmed al II-lea şi-a făcut intrarea în oraş şi s-a dus direct la Sf. Sofia, însoţit de un imam. Aici şi-a rostit rugăciunea, apoi a pătruns în altar, s-a urcat pe masa altarului, călcând în picioare tot ce se afla pe ea. Aceste două gesturi simbolice încheiau istoria de peste un mileniu a Imperiului roman de Răsărit.
Statul bizantin nu mai exista, dar două centre elene mai înfloreau încă. Unul era despotatul de Moreea iar celălalt, statul de Trapezunt, complet independent. Ele au mai supravieţuit câţiva ani căderii Constantinopolului, dar era clar că sultanul nu va tolera în Imperiul său aceste enclave capabile oricând să devină centru de refugiu al naţiunii elene, iar stângăcia şi neînţelegerile dintre conducători, au grăbit deznodământul.
În 1461, Moreea întreagă a fost transformată în paşalâc turcesc. Un singur oraş, republica autonomă Monembasia, şi-a păstrat independenţa, datorită puterii fortificaţiilor sale, marinei pe care o avea şi vitejiei guvernatorului ei, Manuel Paleologul. Ceva mai târziu ea s-a predat Veneţiei care a păstrat-o până în 1540.
La un an după Moreea bizantină, statul Trapezunt a dispărut şi el. Situat între lumea elenă, ţările Caucazului şi statele musulmane din Anatolia, el s-a bucurat în timpul celor două secole de existenţă de o remarcabilă prosperitate economică. Ea se datora, în primul rând, aşezării, la întretăierea drumurilor de caravane din Asia Centrală, cu căi maritime care au făcut din acest oraş, metropola unei thalassocraţii, reşedinţa unei culturi originale, bazată pe civilizaţia greacă şi pe aporturi asiatice.

Ultimul împărat de Trapezunt şi-a încheiat existenţa la Constantinopol, împreună cu cei şapte fii ai săi, executaţi prin decapitare, nevoind să treacă la islamism. Era o moarte tot atât de demnă ca şi cea a lui Constantin al XI-lea Dragases, ultimul împărat al Bizanţului.

*

Ultimul deceniu al existenţei sale Bizanţul l-a petrecut oscilând între speranţa în Occident şi ameninţarea otomană. Istoriografia mai veche, dar şi cea mai nouă, s-a obişnuit să privească cucerirea turcească a Bizanţului ca pe o calamitate istorică. Fără îndoială, ca orice impilare, stăpânirea străină, de limbă şi religie diferită de cea a autohtonilor, a însemnat o grea povară. Bizantinii şi-au dat seama că turcii însemnau stagnare, suferinţă, dar latinii însemnau moarte. Ei însemnau sugrumarea Bisericii Ortodoxe care reprezenta duhul poporului bizantin şi, de aceea, credincioşii au văzut în stăpânirea otomană mai puţin rău decât în concesiile pe care ar fi trebuit să le facă latinilor.

Faptul că puterea de stat otomană nu s-a amestecat în problemele de dogmă de care Ortodoxia era atât de legată, spre deosebire de occidentalii care o făceau cu orice prilej, i-a determinat pe creştinii din Imperiu să prefere supunerea faţă de noii stăpânitori. Îndată după căderea Constantinopolului, în conştiinţa vremii, a existat la bizantini convingerea că statul lor n-a fost distrus de turci ci de occidentali, că turcii n-au fost decât cei ce au profitat de pe urma conflictului religios, economic şi politic dintre Orientul bizantin şi Occidentul latin.

Dar, prăbuşirea Bizanţului n-a fost decât una politică, întreaga sa decădere, mai ales în timpul Paleologilor, fiind dublată de o înflorire a culturii şi civilizaţiei. Ultima perioadă a existenţei sale a oferit lumii întregi feeria unei adevărate renaşteri spirituale. Umanismul bizantin a luat avânt sub Andronic al II-lea (1282-1328), iar după încheierea războaielor civile, o nouă şi ultimă strălucire, sub Manuel al II-lea (1391-1425). Se poate afirma că Umanismul şi Renaşterea din Europa apuseană s-au născut în partea de Răsărit a continentului, că s-au adăpat de la tradiţia civilizaţiei greceşti preluată prin marile şcoli din Constantinopol, Mistra sau Trapezunt. Prăbuşirea edificiului bizantin nu s-a datorat, deci unei crize ideologice. Ortodoxia a supravieţuit şi a continuat tradiţia celei mai autentice civilizaţii, fiind liantul lumii creştine pe fostul teritoriu al Imperiului. Patriarhul de Constantinopol a devenit conducătorul spiritual al unei comunităţi mult mai mari decât a fost Imperiul în vremurile sale cele mai bune. Bizanţul n-a murit odată cu dezintegrarea politică. Civilizaţia sa a continuat pe teritoriul statelor succesoare, influenţa atotputernică a spiritualităţii sale fiind sesizabilă până în zilele noastre.

B I B L I O G R A F I E

Fr. Pall, **Les relations entre la Hongrie et Scanderbeg**, în Revue Historique du Sud-Est Européen, X, 1933, nr. 4-6;

Prof. T.M.Popescu, **Cinci sute de ani de la căderea Constantinopolului sub turci**, în Ortodoxia, 1953, nr. 3;

L. Chalcocondil, **Expuneri istorice. Creşterea puterii turceşti. Căderea împărăţiei bizantine şi alte istorii despre felurile ţării şi popoare**, Bucureşti, 1958;

M.Ducas, **Istorie turco-bizantină. 1341-1462**, Bucureşti, 1958;

Critobul din Imbros, **Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451-1467**, Bucureşti, 1963;

Fr. Pall, **Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei şi problema ajutorării Bizanţului**, în: Studii de Istorie, 1965, nr. 3;

G. Sphrantzes, **Memorii (1401-1477)**. În anexă Pseudo-Phrantzes: Macarie Mellisenos, **Cronica** (1258-1481), Bucureşti, 1966;

L.Bréhier, **Le monde byzantin. Vie et mort de Byzance**, Paris, 1969;

S. Runciman, **Căderea Constantinopolului. 1453**, Bucureşti, 1971;

Gheorghe Kastriotul Skanderbeg şi lupta albanezo-turcă în secolul al XV-lea, Bucureşti, 1972;

A. Ducellier, **L'Islam et les Musulmans vus de Byzance au XIVe siècle**, în Actes du XIVe Congres Internaţional des études byzantines, II, Bucureşti, 1976;

A.Decei, **Istoria Imperiului otoman până la 1650**, Bucureşti, 1978;

Idem, **Relaţii româno-orientale**, Bucureşti, 1978;

Pr.prof.dr.I. Rămureanu, **Mărturisirea de credinţă a patriarhului ecumenic Ghenadie II Scolarios**, în Ortodoxia, 1984, nr.4:

Pr. prof. dr.A.Moraru, **Sinodul de la Ferrara-Florenţa (1438-1439) şi urmările lui în Răsărit, reflectate la istoricii bizantini Ducas şi Giorgios Sphrantzes**, în S. T. 1987, nr.2

A. A. Rusu, **Ioan de Hunedoara şi românii din vremea lui**, Cluj-Napoca, 1999